

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΟΡΙΣΜΟΙ, ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ, ΙΣΤΟΡΙΑ

1.1 ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ

Ο όρος *τυπολογία* χρησιμοποιείται ευρύτατα σε ποικίλα επιστημονικά πεδία προκειμένου να δηλώσει την ταξινόμηση και κατηγοριοποίηση σε τύπους (Croft 2003). Γνώριμη μάς είναι ήδη από τα σχολικά μας χρόνια η τυπολογία που εφαρμόζει η επιστήμη της βιολογίας, σύμφωνα με την οποία οι οργανισμοί ταξινομούνται σε επιμέρους κατηγορίες. Για παράδειγμα —και παρακάμπτοντας ορισμένους ενδιαμέσους κλάδους—, το είδος του ανθρώπου *Homo sapiens* αποτελεί μέλος της οικογένειας των Ανθρωπιδών, η οποία ανήκει στην τάξη των Πρωτεύοντων, που με τη σειρά της εντάσσεται στην ομοταξία των Θηλαστικών, η οποία αποτελεί κλάδο της υποσννομοταξίας των Σπονδυλωτών, που αποτελεί κλάδο της σννομοταξίας των Χορδωτών, που και αυτή με τη σειρά της αποτελεί κλάδο του βασιλείου των Ζώων. Στην περίπτωση λοιπόν της γλωσσολογίας, η τυπολογία, με τη γενική έννοια του όρου, αναφέρεται στην εξέταση των γλωσσών και την κατηγοριοποίησή τους σε διάφορες ομάδες ανάλογα με τα χαρακτηριστικά τους.

Η έννοια «τυπολογία» έχει ωστόσο και μια δεύτερη σημασία στη γλωσσολογία. Συγκεκριμένα, περιγράφει τον κλάδο της γλωσσολογίας που διερευνά συστηματικά τις γλώσσες, ανακαλύπτει δομικά χαρακτηριστικά τους, παρατηρεί ομοιότητες και διαφορές και προσπαθεί να εξηγήσει γιατί κάποια γλωσσικά σχήματα είναι ιδιαιτέρως συχνά ή και καθολικά στις γλώσσες, ενώ άλλα σπανίζουν ή και απουσιάζουν ολότελα. Με αυτή την έννοια, η Τυπολογία αποτελεί γλωσσολογική εξειδίκευση παρόμοια με εκείνη άλλων κλάδων, όπως η Φωνολογία, η Σύνταξη, η Κοινωνιογλωσσολογία, η Ψυχολογία κ.ο.κ.

Τέλος, ο όρος *τυπολογία* χρησιμοποιείται συχνά καταχρηστικά για να αναφερθεί στη γλωσσολογική σχολή του Λειτουργισμού (functionalism). Η χρήση αυτή απορρέει από το γεγονός ότι η τυπολογική έρευνα, με τη δεύτερη σημασία της λέξης, έγινε αρχικά γνωστή μέσα από το έργο του λειτουργιστή Joseph Greenberg κατά τη δεκαετία του 1960. Υπό αυτό το πρίσμα, η Τυπολογία έρχεται σε αντίθεση με το γενετικό φορμαλιστικό μοντέλο (formalism), όπως αποτυπώνεται κυρίως στο έργο του Noam Chomsky και των οπαδών της θεωρίας του.

Πρέπει ωστόσο να καταστεί σαφές ότι οι τρεις παραπάνω σημασίες του όρου *τυπολογία* στη γλωσσολογία μόνο περιστασιακά παραμένουν αληθινά διακριτές. Αντιθέτως, είναι η φύση τους τέτοια ώστε συνήθως συνυφαινούνται, γεγονός που γίνεται εύκολα φανερό κατά την ανάγνωση πρωτότυπης τυπολογικής έρευνας. Το παρόν εγχειρίδιο λαμβάνει υπόψη την ιδιαιτερότητα αυτή και, όπου είναι απαραίτητο, αλλά και δυνατό, αποπειράται να διασαφηνίζει την εκάστοτε χρήση του όρου. Για τον σκοπό αυτό επίσης θα γίνεται λόγος στο εξής για τη λειτουργική τυπολογική σχολή ή για τον Λειτουργισμό σε αντιδιαστολή με τον Φορμαλισμό, προκειμένου η τρίτη έννοια του όρου *τυπολογία* να είναι πάντοτε διακριτή.

Σε γενικές γραμμές πάντως, και όταν δεν ανακύπτει το ζήτημα της θεωρητικής προσέγγισης και ανάλυσης, το εγχειρίδιο υιοθετεί τη σχετικώς ουδέτερη θέση σύμφωνα με την οποία η *Τυπολογία* αποτελεί τον κλάδο της γλωσσολογίας που ασχολείται με τη συλλογή δεδομένων από πλήθος γλωσσών, τη σύγκριση και την κατηγοριοποίησή τους με βάση τα δομικά τους χαρακτηριστικά, αποσκοπώντας στην ανεύρεση κοινών σχημάτων και μοτίβων.¹

1.2 ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ ΚΑΙ ΦΟΡΜΑΛΙΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Τι εννοούμε όμως όταν μιλάμε για *Λειτουργισμό* και *Φορμαλισμό* και πώς διαφοροποιούνται τα μοντέλα αυτά; Στο σημείο αυτό θα περιγράψουμε αδρομερώς τα χαρακτηριστικά, τις ομοιότητες αλλά και τις διαφορές των δύο αυτών προσεγγίσεων, καθώς συχνή αναφορά σε αυτές θα γίνεται σε όλη την έκταση του βιβλίου (βλ. και Bybee 1998, Comrie 1989, Cristofaro 2010, Daniel 2010, Haspelmath 2008, Newmeyer 2005, Polinsky 2010).

Κυρίαρχη άποψη του *Λειτουργισμού* αποτελεί η θέση ότι η πηγή των γλωσσικών κανονικότητων εδράζεται σε λειτουργικές παραμέτρους. Κατά συνέπεια, η κατανόηση των διαφόρων γλωσσικών δομών βασίζεται στη λειτουργία που αυτές επιτελούν. Για τον λόγο αυτό, ο *Λειτουργισμός* λαμβάνει υπόψη του παράγοντες εκτός των στενών πλαισίων τα οποία θέτει η μελέτη της γραμματικής και ως εκ τούτου θεωρείται πλουραλιστική προσέγγιση. Συχνά λοιπόν για την κατανόηση των φαινομένων θα δούμε να γίνεται λόγος στο μοντέλο αυτό για τον ρόλο της νόησης, για κοινωνικούς και ιστορικούς παράγοντες, για ζητήματα γλωσσικής επικοινωνίας και χρήσης, αλλά και παραγωγής και αντίληψης, ανάμεσα σε άλλα. Ο πιο διάσημος εκπρόσωπος της λειτουργικής τυπολογικής σχολής είναι ο Joseph Greenberg (1915–2001, βλ. §1.3). Η επιρροή του υπήρξε τόσο μεγάλη ώστε να μιλάμε πλέον για έρευνα που εντάσσεται στην γκρηνμπεργική παράδοση.

¹ Στο εξής, θα γράφουμε τις ονομασίες κλάδων ή αντικειμένων (π.χ. *Τυπολογία*), συγκριμένων γλωσσολογικών αρχών, κανόνων ή μοντέλων (π.χ. *Θεωρία του Βέλτιστου*), αλλά και γλωσσών (π.χ. *Αραβική*), με αρχικό κεφαλαίο γράμμα.

Στον αντίποδα βρίσκεται η σχολή του Φορμαλισμού, η οποία συχνά ταυτίζεται με τη γενετική προσέγγιση του Noam Chomsky. Στο τσομσκιανό μοντέλο δεσπόζει η ιδέα της Καθολικής Γραμματικής (Universal Grammar), η οποία εκφράζει την έμφυτη γλωσσική ικανότητα, κοινή σε όλους τους ανθρώπους. Η Καθολική Γραμματική έρχεται ως απάντηση στο πρόβλημα της ανεπάρκειας του ερεθίσματος (poverty of the stimulus). Αυτό εκφράζει την παρατήρηση ότι, παρόλο που κατά τη γλωσσική κατάκτηση τα παιδιά ούτε εκτίθενται σε πολλά γλωσσικά ερεθίσματα ούτε διδάσκονται ρητά ποιες δομές (δεν) επιτρέπονται στη γλώσσα τους, καταφέρνουν ωστόσο να κατακτήσουν πλήρως τη μητρική τους γλώσσα. Για τον Chomsky και τους οπαδούς του, η εκπλήρωση αυτού του τεράστιου εγχειρήματος μπορεί μόνο να εξηγηθεί αν όλοι μας είμαστε εκ γενετής «καλωδιωμένοι» (hard-wired) να μάθουμε γλώσσα. Δανειζόμενοι από τη γλώσσα των υπολογιστών, μπορούμε να φανταστούμε την Καθολική Γραμματική ως τον εξοπλισμό με τον οποίο έρχεται κατασκευασμένος ένας υπολογιστής και την εκάστοτε γλώσσα ως το λογισμικό που «κουμπώνει» πάνω του επιτρέποντας στον υπολογιστή τη διάδραση με το περιβάλλον του.

Ο Λειτουργισμός και ο Φορμαλισμός παρουσιάζουν ορισμένες ομοιότητες. Πιο συγκεκριμένα, και οι δύο προσεγγίσεις είναι αφιερωμένες στην ανάλυση των γλωσσικών δομών και θέτουν το ίδιο κοινό ερώτημα: «Τι αποτελεί πιθανή ανθρώπινη γλώσσα;» Επιπλέον στοχεύουν στην αναζήτηση καθολικών εξηγήσεων για τα διάφορα φαινόμενα. Αυτό σημαίνει ότι δεν αντιμετωπίζουν τις γλωσσικές διαφορές ως τυχαίες, αυθαίρετες ή ανεξέλεγκτες, αλλά ως οριοθετημένες είτε με βάση λειτουργικές παραμέτρους, στην περίπτωση του Λειτουργισμού, είτε με βάση δομικά χαρακτηριστικά, στην περίπτωση του Φορμαλισμού.

Περισσότερες ωστόσο είναι οι διαφορές μεταξύ των δύο προσεγγίσεων (βλ. και Croft 2003). Για τη λειτουργική τυπολογική σχολή, αυτοσκοπό και απαραίτητο μεθοδολογικό βήμα πριν από τη διατύπωση οποιασδήποτε ερευνητικής υπόθεσης αποτελεί η διαγλωσσική σύγκριση. Για τη φορμαλιστική σχολή, το βήμα αυτό είναι προαιρετικό, καθώς είναι ισχυρή η πεποίθηση ότι η μελέτη ακόμα και μιας γλώσσας μπορεί να αποφέρει ενδιαφέροντα συμπεράσματα για τη φύση και το περιεχόμενο της Καθολικής Γραμματικής. Η συγκριτική ανάλυση με άλλες γλώσσες —συνήθως με (πολύ) μικρό αριθμό γλωσσών— είναι παρ' όλα αυτά ευπρόσδεκτη για τον περαιτέρω έλεγχο ισχυρισμών και αποτελεσμάτων.

Μια άλλη διαφορά έγκειται στα θεωρητικά εργαλεία ανάλυσης. Ο Λειτουργισμός χρησιμοποιεί για τον σχεδιασμό της έρευνας μεθοδολογία γνώριμη από τις περισσότερες κοινωνικές και βιολογικές επιστήμες, σε συνδυασμό με τις κλασικές στρουκτουραλιστικές αρχές της αντίθεσης (contrast) και της συμπληρωματικής κατανομής (complementary distribution) (Nichols 2007). Στον Φορμαλισμό, η θεωρία διαφέρει ανάλογα με το επίπεδο ανάλυσης. Έτσι, βλέπουμε διαφορετικά θεωρητικά εργαλεία στη Σύνταξη σε σχέση π.χ. με τη Φωνολογία ή τη Μορφολογία.

Μια τρίτη διαφορά σχετίζεται με τη διάκριση γλωσσικής ικανότητας και γλωσσικής επιτέλεσης (competence vs. performance). Στον Φορμαλισμό η διάκριση αυτή είναι εγγενής και σχετίζεται με την πεποίθηση ότι η γλωσσική ικανότητα έχει να κάνει με δομικά φαινόμενα, τα οποία με τη σειρά τους πρέπει να εξηγηθούν με βάση δομικά χαρακτηριστικά και όχι με άλλα περιφερειακά της γλώσσας ή και εξωγλωσσικά. Στον Λειτουργισμό ωστόσο η διάκριση αυτή δεν υφίσταται, καθώς συχνά η γλωσσική ικανότητα εξηγείται με βάση το πώς χρησιμοποιούμε τη γλώσσα, γεγονός που παραπέμπει άμεσα στη γλωσσική επιτέλεση.

Ως τέταρτη διαφορά αναδεικνύεται ο βαθμός γενίκευσης. Το μοντέλο του Φορμαλισμού στοχεύει στην κατάστρωση μιας γενικής και πλήρους πρότασης για τη γλώσσα και τη δομή της συνολικά. Ο Λειτουργισμός από την άλλη επικεντρώνεται στις επιμέρους παραμέτρους και τα επιμέρους φαινόμενα, και επομένως προσφέρει κατά κανόνα προτάσεις πιο αποσπασματικές και λιγότερο γενικές.

Η τελευταία διαφορά που θα εξετάσουμε σχετίζεται με τους άξονες προτεραιότητας που θέτει η καθεμία από τις δύο προσεγγίσεις σε επίπεδο μεθοδολογίας και έρευνας και περιλαμβάνουν πλήθος στοιχείων. Έτσι παρατηρούμε ότι η λειτουργική τυπολογική σχολή: (α) διερευνά πληθώρα γλωσσών, π.χ. 30–500, φροντίζοντας για τη γενετική και γεωγραφική τους ισορροπία (βλ. §3.3.1), (β) βασίζεται κατά κύριο λόγο σε περιγραφικές γραμματικές, (γ) δίνει βαρύτητα στις στατιστικές τάσεις, (δ) εφαρμόζεται στην έρευνα πεδίου και την ιστορική γλωσσολογία, και (ε) υπερτερεί έναντι του Φορμαλισμού ως προς το εύρος των γλωσσών υπό εξέταση, αλλά μειονεκτεί ως προς το βάθος της ανάλυσης. Σε αντιδιαστολή, η φορμαλιστική τυπολογική σχολή: (α) εστιάζει σε λίγες γλώσσες, συχνά μόνο μία ή δύο, που ενίοτε είναι και γενετικά συγγενείς, (β) διακρίνεται για τον υψηλό βαθμό λεπτομέρειας στη γλωσσική περιγραφή, (γ) αποσπά πληροφορίες από τους ομιλητές κυρίως μέσω των διαισθήσεων που αυτοί έχουν για διάφορες δομές, (δ) εφαρμόζεται στη θεωρητική και την πειραματική γλωσσολογία, και (ε) υπερτερεί έναντι του Λειτουργισμού ως προς τη λεπτομέρεια και το αναλυτικό βάθος, αλλά υστερεί ως προς το εύρος των ισχυρισμών και των αποτελεσμάτων. Δεδομένου μάλιστα ότι τυπικά ασχολείται με ελάχιστες γλώσσες, είναι συχνά δύσκολο να προσδιοριστεί κατά πόσο τα συμπεράσματα που διατυπώνονται είναι πράγματι συστηματικά και όχι αποτέλεσμα τυχαιότητας ή συγκυρίας (ΠΙΝΑΚΑΣ 1.1).

Από την ανάγνωση των παραπάνω, εύλογα θα μπορούσε κανείς να συμπεράνει ότι οι δύο κυρίαρχες προσεγγίσεις στο αντικείμενο της Τυπολογίας σχηματίζουν ένα δίπολο, χωρίς ενδιάμεσες καταστάσεις. Είναι όμως πραγματικά έτσι; Η απάντηση φαίνεται να είναι «μερικώς».

Ο προσεκτικός αναγνώστης θα παρατήρησε ότι στη συζήτησή μας για τον Φορμαλισμό ιδιαίτερη μνεία έγινε στην τσομσκυανή θεώρηση της Καθολικής Γραμματικής και στις επεκτάσεις της στην Τυπολογία. Αντίστοιχα, τα σχόλια και οι διαφορές που αναφέρθηκαν εκφράζουν κυρίως αυτό το φορμαλιστικό μοντέλο, το οποίο όντως έρχεται σε αντίθεση, ενίοτε δε και

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.1. Οι διαφορές μεταξύ λειτουργικής και φορμαλιστικής τυπολογικής σχολής συνοπτικά

Διαφορές	Λειτουργική Τυπολογική Σχολή	Φορμαλιστική Τυπολογική Σχολή
Διαγλωσσική σύγκριση	Απαραίτητη	Επιθυμητή
Εργαλεία ανάλυσης	Γενικά και κοινά με τις κοινωνικές επιστήμες	Εξειδικευμένα ανάλογα με το επίπεδο γλωσσολογικής ανάλυσης
Διάκριση μεταξύ γλωσσικής ικανότητας και χρήσης	Εξετάζονται συμπληρωματικά χωρίς ξεκάθαρη διάκριση	Εγγενής διάκριση· έμφαση στη γλωσσική ικανότητα
Βαθμός γενίκευσης των αναλύσεων	Συχνά ανεξάρτητες αναλύσεις	Απόπειρα εύρεσης ενοποιητικών αναλύσεων
Προτεραιότητες	Διερεύνηση πολλαπλών γλωσσών μέσω περιγραφικών γραμματικών, χρήση στατιστικών εργαλείων, εφαρμογή σε έρευνα πεδίου και ιστορική γλωσσολογία, έμφαση στο εύρος γλωσσών υπό εξέταση	Διερεύνηση λίγων γλωσσών (συχνά μόνο μιας) με έμφαση στη λεπτομέρεια, συλλογή δεδομένων από φυσικούς ομιλητές, εφαρμογή σε θεωρητική και πειραματική γλωσσολογία, έμφαση στο αναλυτικό βάθος

σε σύγκρουση με το λειτουργικό τυπολογικό μοντέλο (βλ. Newmeyer 1998· Darnell et al. 1999· Thomas 2020, για εκτενείς συζητήσεις).

Ωστόσο, υπάρχουν άλλα γενετικά φορμαλιστικά μοντέλα που, ενώ διατηρούν στον πυρήνα τους στοιχεία της Καθολικής Γραμματικής, ενσωματώνουν κιάλας στοιχεία Λειτουργισμού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν αρκετές αναλύσεις που εντάσσονται στο μοντέλο της Θεωρίας του Βέλτιστου (Optimality Theory: Prince & Smolensky 1993/2004· McCarthy & Prince 1995). Το μοντέλο αυτό διαθέτει από τη μία ένα πλούσιο, σαφώς περιγεγραμμένο, φορμαλιστικό πλαίσιο με καθολικούς (κοινούς δηλαδή διαγλωσσικά) περιορισμούς και ιεραρχήσεις, επιστρατεύει όμως ταυτόχρονα, όταν είναι απαραίτητο, έννοιες όπως η συχνότητα, η αρθρωτική ευκολία, η μεγιστοποίηση της αντιληπτικής ικανότητας κ.ά. οι οποίες είναι προϊόν λειτουργικών προσεγγίσεων.

Πράγματι, σε πολλά σημεία του τόμου θα εξετάσουμε το αναδυόμενο «δίπολο» Φορμαλισμού -Λειτουργισμού και σε κάποιες περιπτώσεις θα δούμε τις διαφορετικές προσεγγίσεις του κάθε προτύπου, όπως εφαρμόζονται σε συγκεκριμένα φαινόμενα (βλ. και §9.1 για μια συνολικότερη αποτίμηση). Άλλοτε πάλι, θα αναδείξουμε τη σημασία μιας πιο μετριοπαθούς στάσης η οποία, ενσωματώνοντας στοιχεία και από τις δύο τάσεις, φαίνεται να αποτελεί την πιο γόνιμη οδό για την εκτενέστερη και βαθύτερη κατανόηση των γλωσσικών φαινομένων.

1.3 ΜΙΑ ΠΟΛΥ ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΤΥΠΟΛΟΓΙΑΣ

Στο σημείο αυτό, αξίζει να παρουσιάσουμε ορισμένα ιστορικά στοιχεία σχετικά με το αντικείμενο της Τυπολογίας (βλ. Graffi 2010, Ramat 2010). Για τις ανάγκες αυτής της σύντομης αναδρομής θα ορίσουμε την Τυπολογία ως

τη συστηματική διαγλωσσική σύγκριση που αποβλέπει στην ανακάλυψη των καθολικών ιδιοτήτων της ανθρώπινης γλώσσας.

Η απαρχή της Τυπολογίας είναι δύσκολο να προσδιοριστεί. Στην Κλασική Αρχαιότητα υπήρξε ενδιαφέρον για τις «εξωτικές» γλώσσες, χωρίς όμως αυτό να πάρει και τη μορφή του ενδιαφέροντος για τη μελέτη της γλωσσικής ποικιλομορφίας. Θα πρέπει να ανατρέξουμε στον Μεσαίωνα για να βρούμε περιγραφές νέων γλωσσών, με γνώμονα όμως τη γραμματική των Λατινικών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί κατά τον 12ο αιώνα η *Πρώτη Γραμματική Πραγματεία* (στα Ισλανδικά *Fyrsta málfraðiritgerðin*), ανώνυμου συγγραφέα που έχει μείνει γνωστός ως ο Πρώτος Γραμματικός. Το έργο είναι αφιερωμένο στη μελέτη της φωνολογίας των Αρχαίων Ισλανδικών.

Οι πρώτες συγκριτικές γραμματικές εμφανίζονται κατά την Αναγέννηση. Έτσι για παράδειγμα ο Ioannes Drosaeus (Jean de Drosay) συγγράφει το 1544 το έργο *Grammaticae quadrilinguis partitiones* (1544), που συγκρίνει τη γραμματική τεσσάρων γλωσσών και συγκεκριμένα των Γαλλικών, των Εβραϊκών, των Ελληνικών και των Λατινικών. Δεν δίνει ωστόσο την ίδια βαρύτητα στην κάθε γλώσσα. Έτσι, αφιερώνει μόλις 12 σελίδες στα Εβραϊκά, σε αντίθεση με τις 71 σελίδες των Λατινικών.

Από τον 17ο αιώνα και εξής παρατηρείται η ανάπτυξη της επονομαζόμενης ιεραποστολικής γλωσσολογίας (missionary linguistics), ως αποτέλεσμα της ευρωπαϊκής αποικιοκρατικής επέκτασης σε άλλες ηπείρους. Οι ιεραπόστολοι που έρχονταν σε επαφή με τους γηγενείς πληθυσμούς μάθαιναν τις τοπικές γλώσσες και συνέθεταν τις περιγραφές τους με απώτερο σκοπό τη μετάφραση της Βίβλου στην εκάστοτε γλώσσα. Η πρακτική αυτή φτάνει ακόμα και στις μέρες μας. Ο γνωστότερος σύγχρονος οργανισμός που δραστηριοποιείται σε αυτό τον χώρο είναι ο SIL (<https://www.sil.org/about>). Παρά τα όποια ηθικά ζητήματα εγείρει η δραστηριότητα αυτή, όπως π.χ. ο προσηλυτισμός, απέφερε κάποια οφέλη για τη γλωσσολογική έρευνα, τα οποία παραμένουν αδιαμφισβήτητα. Συχνά οι μόνες πληροφορίες που διαθέτουμε για ορισμένες γλώσσες, πολλές εκ των οποίων είναι υπό εξαφάνιση ή ήδη έχουν εξαφανιστεί, προέρχονται από το γλωσσολογικό έργο των ιεραποστόλων. Η ποιότητα βέβαια των αντίστοιχων περιγραφών και γραμματικών ποικίλλει, παράγοντας που πρέπει κάθε φορά να λαμβάνεται υπόψη.

Ας επιστρέψουμε όμως στον 17ο αιώνα, όταν η ιεραποστολική γλωσσολογία έθεσε μέσω της διαγλωσσικής σύγκρισης τα θεμέλια για τη γέννηση της Τυπολογίας. Η παρατήρηση διαφορετικών γλωσσών είχε ως φυσική εξέλιξη την υπόθεση, που πρωτοδιατυπώθηκε κατά τον 18ο αιώνα, πως γλώσσες με πολλαπλά κοινά χαρακτηριστικά πιθανόν μοιράζονται κοινή γενεαλογία. Το 1786 διατυπώνεται από τον Sir William Jones, Άγγλο δικαστή στη Βεγγάλη της Ινδίας, η ρηξικέλευθη υπόθεση για την ύπαρξη μιας κοινής πρωτογλώσσας. Μέσα από την παρατήρηση των Σανσκριτικών, των Ελληνικών και των Λατινικών, συμπέρανε ότι οι ομοιότητες που οι γλώσσες αυτές παρουσιάζουν δεν μπορεί να είναι τυχαίες και τις απέδωσε στην ύπαρξη ενός κοινού προγόνου των γλωσσών αυτών και της ένταξής τους στη λεγόμενη ινδοευρωπαϊκή οικογένεια. Λίγο αργότερα, το 1816, ο Franz Bopp συνέγραψε

το πόνημα *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprachen* (Σχετικά με το κλιτικό σύστημα της Σανσκριτικής σε σύγκριση με εκείνο των Ελληνικών, των Λατινικών, των Περσικών και των Γερμανικών). Στόχος του δεν ήταν η ανεύρεση ομοιοτήτων μεταξύ των Σανσκριτικών, των Ελληνικών, των Λατινικών, των Περσικών και των Γερμανικών, διαδικασία που είχε ήδη συντελεστεί, αλλά η αναγωγή σε κοινές μορφολογικές δομές και η ανασύνθεση της μορφής τους στην προγονική γλώσσα, από την οποία προήλθαν οι διάφοροι γραμματικοί τύποι που παρατηρούνται στις γλώσσες υπό εξέταση. Πρόκειται για πρωτοποριακό εγχείρημα, που δίκαια κατοχυρώνει τον Borp ως τον θεμελιωτή της ιστορικοσυγκριτικής γλωσσολογίας.

Στα επόμενα χρόνια σημειώνεται πλούσια και γοργή ανάπτυξη της (ιστορικο)συγκριτικής έρευνας, απαραίτητης προϋπόθεσης για τη σύσταση και την εξέλιξη της Τυπολογίας σε γλωσσολογικό κλάδο. Εδώ αρκούμαστε στη σύντομη αναφορά κάποιων ορόσημων. Το 1901, ο γενικός γλωσσολόγος και σινολόγος Georg von der Gabelentz επινοεί τον όρο *τυπολογία*. Στο τέλος της δεκαετίας του 1950 και κατά τη δεκαετία του 1960, ο Joseph Greenberg στρέφει την προσοχή από τη μορφολογική κατηγοριοποίηση των γλωσσών (βλ. Κεφ. 4) στο πεδίο της σύνταξης και κυρίως στη σειρά των όρων Υποκείμενο–Ρήμα–Αντικείμενο μέσα στην πρόταση. Επίσης, προχώρησε στη γενετική ταξινόμηση των γλωσσών της Αφρικής, της Νέας Γουινέας και της Τασμανίας, της Αμερικής και της Βόρειας Ευρασίας. Οι προτάσεις του αυτές άλλοτε έχουν υιοθετηθεί, τροποποιηθεί ή και επικριθεί, ποτέ όμως δεν έπαψαν να ασκούν ισχυρή επιρροή στη νεότερη έρευνα.

Η γνωστότερη ίσως συμβολή του Greenberg έγκειται στην εισαγωγή των γλωσσικών καθολικών (language universals), και μάλιστα των *συνεπαγωγικών καθολικών*. Τα καθολικά αυτά παρουσιάζονται εκτενώς στην ενότητα §3.4. Στην παρούσα φάση αρκεί να πούμε ότι πρόκειται για γενικές διατυπώσεις που συνήθως έχουν τη μορφή «Αν μια γλώσσα έχει το X στοιχείο, τότε θα έχει και το Ψ στοιχείο». Στο έργο *Universals of Language* (1963/1966) συγκεντρώνει 45 καθολικά, τα οποία αναφέρονται στη μετέπειτα βιβλιογραφία ως π.χ. Καθολικό 4 του Greenberg.

Κατά τις δεκαετίες του 1980 και του 1990 η τυπολογική έρευνα στρέφεται προς τις τάσεις και τις προτιμήσεις που παρουσιάζουν οι γλώσσες, καθώς η διατύπωση καθολικών που να ισχύουν σε όλες τις γλώσσες γίνεται ολοένα και πιο δύσκολη. Από τη δεκαετία του 2000 και ώς τις μέρες μας η Τυπολογία γνωρίζει ανάπτυξη τόσο στο πλαίσιο του Λειτουργισμού, με κύριους εκπροσώπους ερευνητές όπως ο Balthasar Bickel, ο Bernard Comrie, ο William Croft, ο Matthew Dryer, ο Martin Haspelmath και η Johanna Nichols, όσο και στο πλαίσιο του Φορμαλισμού, με εκπροσώπους στο πεδίο της σύνταξης τους David Adger, Mark Baker, Guglielmo Cinque και Maria Polinsky, ανάμεσα σε πολλούς άλλους.

Οι νέες τεχνολογίες παρέχουν τεράστιες δυνατότητες σε επίπεδο συλλογής, συγκέντρωσης και αποθήκευσης δεδομένων, κατάταξης φαινομένων και παρουσίασης με εύσχημο τρόπο στην επιστημονική κοινότητα.

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της βάσης δεδομένων World Atlas of Language Structures (WALS)/Παγκόσμιος Άτλας Γλωσσικών Δομών, διαθέσιμη στο <<http://wals.info>>. Όπως αναφέρεται στην ιστοσελίδα του, πρόκειται για μια «μεγάλη βάση δεδομένων με δομικά (φωνολογικά, γραμματικά, λεξικά) χαρακτηριστικά γλωσσών που έχουν συγκεντρωθεί μέσα από γραμματικές και παρεμφερές περιγραφικό υλικό από μια ομάδα 55 συγγραφέων». Το υλικό αντλείται από πλήθος γλωσσών, και ανάλογα με την περίπτωση κυμαίνεται από 65 περίπου γλώσσες έως και 1.500. Το έργο δημοσιεύτηκε το 2005 σε έντυπη μορφή και ακολούθησε η ηλεκτρονική του διάθεση το 2008. Το 2013 πραγματοποιήθηκε η πιο ολοκληρωμένη αναθεώρησή του. Σε αυτή την εκδοχή μάλιστα αναφέρονται οι όποιες βιβλιογραφικές παραπομπές. Το WALS συνεχίζει να ανανεώνεται με προσθήκες, τροποποιήσεις και διορθώσεις.

Παράλληλα, έκδηλο είναι το ενδιαφέρον για την τεκμηρίωση γλωσσών, ειδικά όσων είναι υπό εξαφάνιση, με τη συλλογή υλικού, παραγωγή γραμματικών και την προσπάθεια αναβίωσής τους. Προγράμματα όπως το Endangered Languages Documentation Programme /Πρόγραμμα Τεκμηρίωσης των Υπό Εξαφάνιση Γλωσσών (<http://www.eldp.net/>) είναι αφιερωμένα στην προσπάθεια αυτή, αλλά ταυτόχρονα προμηθεύουν τους ερευνητές και τους τυπολόγους ειδικότερα με πολύτιμο νέο υλικό.

1.4 ΣΥΝΟΨΗ

Όπως ήδη αναφέραμε, η Τυπολογία αποτελεί τον κλάδο της γλωσσολογίας που ασχολείται με τη συλλογή δεδομένων από πλήθος γλωσσών, τη σύγκριση και την κατηγοριοποίησή τους με βάση τα δομικά τους χαρακτηριστικά, αποσκοπώντας στην ανεύρεση κοινών σχημάτων και μοτίβων. Στην πράξη, αυτό σημαίνει ότι η τυπολογική μελέτη αποτελεί καίριο συστατικό στην έρευνα πολλών άλλων κλάδων της Θεωρητικής Γλωσσολογίας (Μορφολογία, Σύνταξη, Φωνολογία, Σημασιολογία) με πλήθος αγγλόγλωσσων εγχειριδίων να αντανακλούν τη σημασία της για την επιστήμη (ενδεικτικά: Croft 2003· Moravcsik 2013· Song 2001, 2018· Velupillai 2012· Whaley 1997). Έκπληξη λοιπόν προκαλεί η απουσία αντίστοιχου τόμου στην Ελληνική. Το παρόν βιβλίο επιχειρεί να καλύψει το εν λόγω βιβλιογραφικό κενό με διττό τρόπο. Από τη μια, αποτελώντας εγχειρίδιο (ως βασικό ή συμπληρωματικό σύγγραμμα) κατά τη διδασκαλία μαθημάτων Τυπολογίας ή επιμέρους αντικειμένων της Θεωρητικής Γλωσσολογίας με τυπολογικό προσανατολισμό, και, από την άλλη, συνιστώντας μια εισαγωγή στον κλάδο της Τυπολογίας για τους αναγνώστες με ενδιαφέρον για τη ΓΛΩΣΣΑ ως πανανθρώπινα κοινό αγαθό.

Με αυτή τη στόχευση κατά νου, η διάρθρωση του τόμου κινείται γύρω από τρεις άξονες (βλ. και Πρόλογο για αναλυτικότερη παράθεση του περιεχομένου):

- τον *εισαγωγικό* [Μέρος Α': ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΥΠΟΛΟΓΙΑΣ (κεφάλαια 1–3)], που παρουσιάζει βασικές αρχές, στοιχεία και μεθόδους του κλάδου.
- τον *εμπειρικό* [Μέρος Β': ΕΜΠΕΙΡΙΚΕΣ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΙΚΑ ΕΠΙΠΕΔΑ (κεφάλαια 4–7)], που εξετάζει πλήθος φαινομένων/δεδομένων με τη χρήση διαφόρων θεωρητικών εργαλείων και αναλύσεων.
- τον *συζενκτικό* [Μέρος Γ': ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΙΚΡΟΚΟΣΜΟ ΣΤΟΝ ΜΑΚΡΟΚΟΣΜΟ (κεφάλαια 8–9)], που διερευνά τη σχέση της Τυπολογίας τόσο συστατικά μέσα από την εφαρμογή της σε μία γλώσσα, την Ελληνική, όσο και διασταλτικά, μέσα από τη διάδρασή της με άλλους γλωσσολογικούς κλάδους ή άλλες επιστήμες.

Ήδη το αρχικό αυτό, σύντομο, κεφάλαιο συνιστά τμήμα του πρώτου άξονα. Ευθύς αμέσως, προχωράμε με τα υπόλοιπα αυτής της ενότητας. Αρχικά θα μιλήσουμε για τη συγγένεια των γλωσσών μέσα από την κοινή τους γενεαλογία ή/και εδαφική εξάπλωση (Κεφ. 2) και έπειτα για τη μεθοδολογία της τυπολογικής-διαγλωσσικής έρευνας (Κεφ. 3).

ΜΕΤΑΓΛΩΣΣΑ ΣΤΗΝ ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ, ΓΛΩΣΣΕΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΕΣ

Στο κεφάλαιο αυτό θα συζητήσουμε γενικά για τα δεδομένα που χρησιμοποιεί η Τυπολογία, με άλλα λόγια, για τις γλώσσες του κόσμου. Αρχικά όμως πρέπει να διαμορφώσουμε έναν κοινό κώδικα επικοινωνίας, προκειμένου να κατανοήσουμε την παρουσίαση των δεδομένων ανεξαρτήτως της γλώσσας υπό εξέταση, αλλά και ανεξαρτήτως της γλώσσας στην οποία συντάσσεται ένα γλωσσολογικό άρθρο ή βιβλίο. Πρόκειται για τη λεγόμενη μεταγλώσσα, δηλαδή τη «γλώσσα» που χρησιμοποιούμε ως ερευνητές για να μιλήσουμε για τη ΓΛΩΣΣΑ ως αντικείμενο μελέτης. Έτσι θα εισαγάγουμε κάποιες βασικές έννοιες, όρους και συμβάσεις για την καταγραφή και την παρουσίαση δεδομένων, ανεξάρτητα από τη γλώσσα προέλευσης (§2.1). Στη συνέχεια θα αναφερθούμε στην έννοια των γενεαλογικά συγγενών γλωσσών και στις γλωσσικές οικογένειες που αυτές συνιστούν (§2.2.1). Σύντομη αναφορά επίσης θα γίνει για λόγους πληρότητας και σε άλλες ομαδοποιήσεις των γλωσσών (§2.2.2). Κατόπιν, θα περιγράψουμε κάποιες βασικές τεχνικές που χρησιμοποιούν οι ιστορικοσυγκριτικοί γλωσσολόγοι και οι τυπολόγοι προκειμένου να ανιχνεύσουν ομοιότητες μεταξύ γλωσσών, ώστε να τις ταξινομήσουν σε γλωσσικές οικογένειες (§2.3). Κλείνοντας, θα εστιάσουμε στις γλώσσες που μιλιούνται στην Ευρώπη (§2.4). Οι περισσότερες ανήκουν στην Ινδοευρωπαϊκή οικογένεια, μέλος της οποίας είναι και η Ελληνική, ωστόσο κάποιες άλλες εντάσσονται σε διαφορετικές γλωσσικές οικογένειες.

2.1 ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Λόγω της ευρύτητας του αντικειμένου, η Τυπολογία χρησιμοποιεί έννοιες και όρους από ποικίλα πεδία της Θεωρητικής Γλωσσολογίας. Στο βιβλίο αυτό περισσότερη βαρύτητα θα δοθεί στα γλωσσικά επίπεδα της Μορφολογίας, της Σύνταξης, της Φωνολογίας και της Σημασιολογίας. Αναπόφευκτα λοιπόν, θα χρησιμοποιηθούν όροι από τους κλάδους αυτούς. Κάποιες βασικές έννοιες θα εξηγούνται όποτε απαιτείται· ωστόσο, για λόγους έκτασης, δεν είναι δυνατό να αναλυθούν διεξοδικά. Οι αναγνώστες ενθαρρύνονται να συμβουλευτούν εξειδικευμένα εγχειρίδια στα αντικείμενα αυτά για περισσότερες

πληροφορίες. Πολυάριθμα εγχειρίδια διατίθενται στα Αγγλικά. Στην Ελληνική, η διαθεσιμότητα είναι πιο περιορισμένη. Ενδεικτικά πάντως αναφέρονται: Ράλλη (2005) για τη Μορφολογία, Nespor (1999) για τη Φωνολογία, Ρούσσου (2015) για τη Σύνταξη και Saeed (2017) για τη Σημασιολογία.

Σε αντίθεση με ό,τι πιστεύουν οι περισσότεροι, οι γλωσσολόγοι —ακόμα και οι τυπολόγοι— δεν είναι συνήθως πολύγλωσσοι. Ακόμα κι όσοι είναι όμως, μιλούν συνολικά ένα απειροελάχιστο κλάσμα των 7.000 περίπου ομιλούμενων γλωσσών παγκοσμίως. Τα γλωσσικά δεδομένα πρέπει επομένως να είναι αναγνώσιμα από όλους τους γλωσσολόγους. Για τον σκοπό αυτό, τα δεδομένα μεταγράφονται πρώτα στο Διεθνές Φωνητικό Αλφάβητο (ΔΦΑ) / International Phonetic Alphabet (IPA chart 2018) (βλ. Παράρτημα Α': ΔΦΑ), ένα κατά βάση λατινογενές αλφάβητο με προσθήκες διαφόρων συμβόλων και διακριτικών στοιχείων που αποτυπώνει τους ήχους όλων των ομιλούμενων γλωσσών. Στη συνέχεια παρουσιάζονται κάνοντας χρήση των λεγόμενων επεξηγήσεων (glosses) και της μετάφρασής τους συνήθως στα Αγγλικά ή στην εκάστοτε γλώσσα-στόχο. Για τον σκοπό αυτό χρησιμοποιούνται ορισμένες συμβάσεις, που ονομάζονται διαγραμμικοί κανόνες επεξηγήσεων (interlinear glossing rules). Οι πιο γνωστοί κανόνες τέτοιου τύπου είναι οι κανόνες της Λειψίας, μέρος των οποίων παρουσιάζεται στη συνέχεια.

Για να τους κατανοήσουμε, θα αναφερθούμε πρώτα σε δύο καίριες έννοιες, προερχόμενες από τον κλάδο της Μορφολογίας. Πρόκειται για τις έννοιες μόρφημα (morpheme) και μορφή (morph). Μόρφημα ονομάζουμε την ελάχιστη μονάδα λεξικής σημασίας ή γραμματικής λειτουργίας στη γλώσσα.¹ Έτσι, για παράδειγμα το λέξημα² BOYNO περιέχει δύο είδη μορφημάτων: το ονοματικό θέμα *βουν-*, που παραμένει σταθερό στο κλιτικό παράδειγμα, και τα επιθήματα *-ο*, *-ου*, *-α*, *-ων*, που δηλώνουν τις γραμματικές λειτουργίες της ΠΤΩΣΗΣ και του ΑΡΙΘΜΟΥ. Από την άλλη, μορφή αποκαλείται η συγκεκριμένη ακολουθία φθόγγων με την οποία πραγματώνεται το μόρφημα. Σε πολλές περιπτώσεις, το κάθε μόρφημα εκφράζεται με μία, δική του μορφή (σχέση 1-προς-1), όπως στο θέμα *βουν-*. Άλλοτε όμως περισσότερα του ενός μορφήματα εκφράζονται με μία μορφή, όπως μόλις είδαμε (π.χ. η μορφή *-ων* αποδίδει ταυτόχρονα τα μορφήματα GEN και ΠΛ· βλ. και (4) παρακάτω), ή και το αντίστροφο, δηλαδή, ένα μόρφημα εκφράζεται με περισσότερες από μία μορφές. Σε κάποια ουσιαστικά των Γερμανικών λόγου χάρη, όπως το *Buch* «βιβλίο», το μόρφημα του ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΥ πραγματώνεται ταυτόχρονα με επιθηματοποίηση (*-er*), αλλά και ποιοτική αλλαγή του θεματικού φωνήεντος (*u* → *ü*), δηλαδή: *Büch-er* «βιβλία».

Σύμφωνα με τους διαγλωσσικούς κανόνες επεξηγήσεων, τα γλωσσικά παραδείγματα παρατίθενται στοιχισμένα λέξη προς λέξη σε τρεις γραμμές

- 1 Για την έννοια «μόρφημα» και αναλυτικά ζητήματα που προκύπτουν από αυτό, χρήσιμο είναι το Manova et al. (2020).
- 2 Ο όρος λέξημα «αντιπροσωπεύει όλους τους διαφορετικούς κλιτούς τύπους μιας λέξης... εκφράζοντας συγχρόνως τη βασική λεξική της σημασία» (Ράλλη 2005: 33). Για παράδειγμα, οι κλιτοί τύποι *βουνό*, *βουνού*, *βουνά*, *βουνών* αντιστοιχούν στο λέξημα BOYNO.

(1). Στην πρώτη γραμμή τοποθετείται το παράδειγμα στη γλώσσα προέλευσης. Στη δεύτερη επεξηγούνται οι λέξεις στη γλώσσα-στόχο κυριολεκτικά με τη σειρά που απαντώνται. Στην τρίτη σειρά, τέλος, δίνεται συνολική μετάφραση του παραδείγματος στη γλώσσα-στόχο. Τα ακόλουθα παραδείγματα προέρχονται από τους Κανόνες της Λειψίας.³

(1) *Ινδονησιακά*

Mereka di Jakarta sekarang.

Αυτοί σε Τζακάρτα τώρα

«Αυτοί είναι στην Τζακάρτα τώρα.»

Πολυμορφηματικές λέξεις με διακριτά μορφήματα χωρίζονται με ενωτικά στα όρια των μορφημάτων τόσο στο παράδειγμα όσο και στην επεξήγηση. Όσα ενωτικά υπάρχουν στο αυθεντικό παράδειγμα άλλα τόσα πρέπει να υπάρχουν στην επεξήγηση. Ειδικότερα για τα κλιτικά στοιχεία, τα ενωτικά αντικαθίστανται από το σύμβολο =. Παρατηρήστε επιπλέον πως στο (2α) κάποιοι χαρακτήρες αποδίδονται σε μια παραλλαγή του ΔΦΑ, π.χ. [ü] αντί για [y] ή [š] αντί για [ʃ], που συνήθως χρησιμοποιείται από Αμερικανούς γλωσσολόγους.⁴ Επιπλέον, σε περιπτώσεις που η ακριβής φωνητική πραγμάτωση δεν είναι ιδιαίτερα σημαντική, λόγου χάρη σε συντακτικά παραδείγματα, η μεταγραφή των παραδειγμάτων γίνεται συνήθως κατά προσέγγιση και χρησιμοποιεί π.χ. αγγλική ορθογραφία για ήχους παρεμφερείς με εκείνους της Αγγλικής, όπως την ακολουθία [sh] αντί για το ΔΦΑ [ʃ] ή την ακολουθία [ng] αντί για το ΔΦΑ [ŋ].

(2) *Λεζικικά*

Gila abur-u-n ferma hamišaluğ güğüna amuq'-da-č.

Τώρα αυτοί-ΠΛΑΓ-ΓΕΝ φάρμα πάντα πίσω μένω-ΜΕΛ-ΑΡΝ

«Τώρα η φάρμα τους δεν θα μείνει πίσω για πάντα.»

Στο (2) βλέπουμε επίσης ακολουθίες όπως ΓΕΝ, ΑΡΝ κ.λπ. Πρόκειται για συντμήσεις των ονομασιών διαφόρων γραμματικών κατηγοριών και σημειώνονται με μικρά κεφαλαία (γραμματικές ετικέτες). Έτσι, για παράδειγμα το ΓΕΝ αναφέρεται στη γενική πτώση, το ΑΡΝ στην άρνηση κ.ο.κ. Ο Πίνακας Συντμήσεων στην αρχή του βιβλίου (σ. 19) περιλαμβάνει κατάλογο με τις συντμήσεις που παρουσιάζονται στο βιβλίο και την πλήρη ονομασία τους τόσο στα Ελληνικά όσο και στα Αγγλικά. Σε κάποιες περιπτώσεις οι συγγραφείς προτιμούν να αποδίδουν τις επεξηγήσεις με λέξεις από τη γλώσσα-στόχο όταν αυτές είναι διαθέσιμες (3β), αντί να χρησιμοποιούν γραμματικές ετικέτες (3α). Οι δύο τρόποι είναι ισοδύναμοι και εξίσου αποδεκτοί.

3 Αναλυτικά όλοι οι κανόνες είναι διαθέσιμοι στο: <<https://www.eva.mpg.de/lingua/pdf/Glossing-Rules.pdf>>.

4 Για περισσότερα, βλ. <<http://www.ello.uos.de/uploads/PhoneticsandPhonology/APASymbols.pdf>>.

(3) Ρωσικά

	My	s	Marko	roexa-l-i	avtobus-om	v	Peredelkino.
α.	1PL	ΣΥΝΟΔ	Μάρκος	πάω-ΠΑΡΕΛ-ΠΛ	λεωφορείο-ΟΡΓ	ΚΙΝ	Περεντέλκινο
β.	Εμείς	με	τον Μάρκο	πάω-ΠΑΡΕΛ-ΠΛ	λεωφορείο-με	στο	Περεντέλκινο

«Πήγαμε με τον Μάρκο στο Περεντέλκινο με το λεωφορείο.»

Όταν στο παράδειγμα υπάρχει ένας τύπος (μορφή) που ταυτόχρονα εκφράζει περισσότερες από μία μορφολογικές κατηγορίες (μορφήματα), τότε τα μόρφηματα αυτά στην επεξήγηση διαχωρίζονται μεταξύ τους με τελείες, όπως για το *-is* στο (4).⁵ Εδώ έχουμε να κάνουμε με τις λεγόμενες σωρευτικές μορφές (βλ. και §4.2.3), εναλλακτικά αναφερομένες και ως μορφήματα-κρεμάστρα (Ράλλη 2005: 53, ως μετάφραση του portmanteau morphs, π.χ. στο Booij 2007: 42).

(4) Λατινικά

noct-is
 νύχτα-GEN.EN
 «της νύχτας»

2.2 ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΕΣ ΓΛΩΣΣΩΝ ΚΑΙ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ ΟΝΟΜΑΤΟΔΟΣΙΑΣ

2.2.1 ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΚΑ ΣΥΓΓΕΝΕΙΣ ΓΛΩΣΣΕΣ

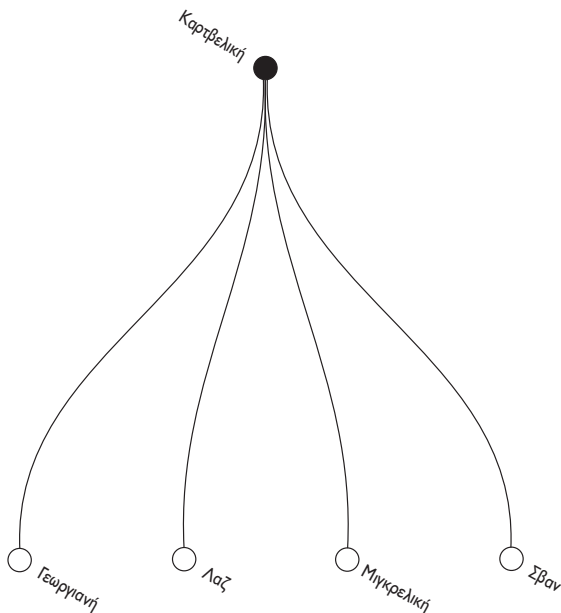
Εκτιμάται πως αυτή τη στιγμή μιλιούνται στον κόσμο περίπου 7.000 γλώσσες, οι οποίες εντάσσονται σε περίπου 150 γλωσσικές οικογένειες σύμφωνα με το Ethnologue (<<https://www.ethnologue.com/>> και §3.2 για λεπτομέρειες), την πιο πλήρη και έγκυρη πηγή καταλογογράφησης γλωσσών. Οι γλώσσες που ανήκουν στην ίδια γλωσσική οικογένεια είναι γενεαλογικά συγγενείς⁶ μεταξύ τους με την έννοια ότι κατάγονται από μια κοινή προηγούμενη

5 Παραδοσιακά στην ελληνική μορφολογία δεν γίνεται διάκριση μορφής και μορφήματος, π.χ. η Ράλλη (2005: 34) ορίζει τα μόρφηματα ως «τα ελάχιστα συστατικά των λέξεων που είναι φορείς μορφής και σημασίας (ή λειτουργίας)», ωστόσο η διάκριση αυτή υφίσταται, επισημειώνεται στις επεξηγήσεις και είναι τυπολογικά ιδιαίτερα προβεβλημένη, όπως θα δούμε στο κεφάλαιο της μορφολογικής τυπολογίας αργότερα. Πράγματι πάντως, συχνά στη βιβλιογραφία και για λόγους απλούστευσης, χρησιμοποιείται ο όρος μόρφημα για να εννοήσει τη σύζευξη μορφής και σημασίας. Έτσι, θα δούμε, λόγου χάρη, μια φράση όπως «το μόρφημα του πληθυντικού *-oti*» αντί για το ακριβέστερο «το μόρφημα του πληθυντικού που εκφράζεται με τη μορφή *-oti*». Την απλουστευτική αυτή πρακτική θα χρησιμοποιήσουμε και εμείς όποτε η διάκριση μορφής και μορφήματος δεν είναι σημαντική στο κείμενο.

6 Εναλλακτικά η συγγένεια αυτή αποκαλείται και γενετική. Ωστόσο, υπό την επίδραση της γενετικής επιστήμης —ως κλάδου της βιολογίας— σε γλωσσολογικά και τυπολογικά ζητήματα, τα τελευταία χρόνια προτιμάται ο όρος *γενεαλογική* (genealogical) ή *φυλογενετική* (phylogenetic) συγγένεια προκειμένου να διασαφηνίζεται πάντα η διάκριση με τη γενετική συγγένεια από βιολογική σκοπιά (Campbell 2013: 466, βλ. επίσης §2.4 και §9.3.1).

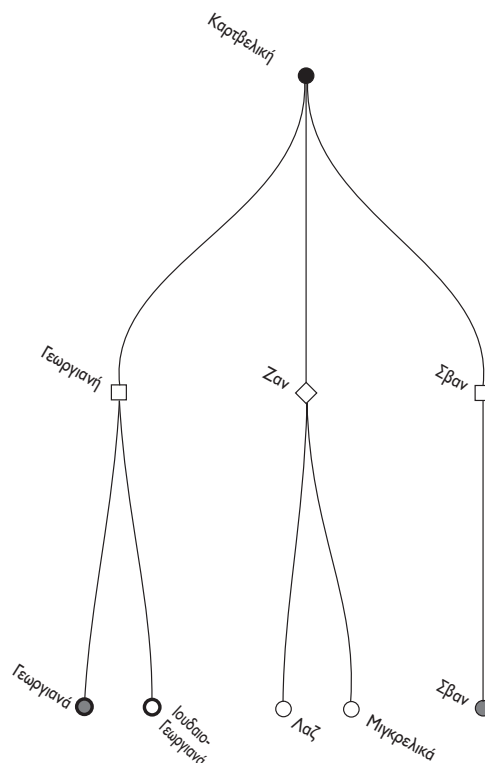
γλώσσα, η οποία αναφέρεται ως πρωτογλώσσα. Πώς φτάνουμε όμως από την πρωτογλώσσα στις γλώσσες-απογόνους; Μέσω γλωσσικής εξέλιξης, παρεμφερούς με τη βιολογική εξέλιξη. Σε πρώτη φάση, η πρωτογλώσσα υπόκειται σε συνεχείς αλλαγές, οι οποίες σταδιακά εστιάζονται και σε συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές, δημιουργώντας αρχικά αυτό που θα ονομάζαμε διαλέκτους της ίδιας γλώσσας. Έπειτα, και μετά από ικανό χρονικό διάστημα, οι αλλαγές αυτές παγιώνονται, με αποτέλεσμα οι πρωταρχικές διάλεκτοι να διαφοροποιούνται μεταξύ τους σημαντικά, έτσι ώστε να μπορούν να αναδειχθούν σε ξεχωριστές γλώσσες.⁷

Η γενεαλογία αυτή των γλωσσών συνήθως αποτυπώνεται με τη μορφή αντεστραμμένου δέντρου. Αν και υπάρχουν πολλές παραλλαγές αναπαράστασης, συνήθως το όνομα της οικογένειας τοποθετείται στο πάνω μέρος. Η οικογένεια διακλαδίζεται σε επιμέρους υπο-οικογένειες, αυτές με τη σειρά τους σε γλώσσες, και έπειτα σε διαλέκτους, διαβάζοντας από πάνω προς τα κάτω. Για πολλές περιπτώσεις δεν υπάρχει ομοφωνία, και έτσι διαφορετικοί αναλυτές μπορεί να προτείνουν διαφορετικά δέντρα. Επίσης, συχνά στα δέντρα παραλείπονται κάποιοι κλάδοι χάριν συντομίας —όπως αυτοί που αναφέρονται στις πρωτογλώσσες— είτε λόγω θεωρητικής θέσης. Για παράδειγμα, η Καρτβελική οικογένεια γλωσσών (μαύρο κυκλάκι στο ΣΧΕΔΙΟ 2.1) που μιλιέται πρωτίστως στη Γεωργία και δευτερευόντως στη Ρωσία και την Τουρκία περιλαμβάνει σύμφωνα με το WALS (2013, βλ. §1.3 και §3.2) τις ακόλουθες τέσσερις γλώσσες (λευκά κυκλάκια):

ΣΧΕΔΙΟ 2.1. Δέντρο της Καρτβελικής κατά WALS 2005.

7 Το τι αποτελεί «γλώσσα» και τι «διάλεκτο» είναι αντικείμενο διχογνωμίας θεματικά ανεξάρτητο από το περιεχόμενο του παρόντος βιβλίου. Για τους σκοπούς μας, μπορούμε να θεωρήσουμε τις γλωσσικές ποικιλίες που παρουσιάζουν αμοιβαία κατανόηση μεταξύ των ομιλητών ως διαλέκτους, ενώ, όταν αυτή εκλείπει, μπορούμε να μιλάμε για διαφορετικές γλώσσες.

ΣΧΕΔΙΟ 2.2. Δέντρο της Καρτβελικής κατά Ethnologue 2013.

Για την ίδια οικογένεια γλωσσών, το δέντρο κατά Ethnologue (έκδοση 2013) διαφέρει σημαντικά (βλ. ΣΧΕΔΙΟ 2.2). Εκτός από την αναφορά σε περισσότερους κλάδους, παρέχεται πρόσθετη πληροφορία αναφορικά με το καθεστώς της κάθε ποικιλίας. Σε αυτό το δέντρο η Καρτβελική οικογένεια διαθέτει δύο υποοικογένειες (τετράγωνα: Γεωργιανή, Σβαν). Η Γεωργιανή υποοικογένεια περιέχει τις γλώσσες Γεωργιανά και Ιουδαίο-Γεωργιανά (κυκλάκια με έντονο περίγραμμα). Η σκίαση στα Γεωργιανά υποδηλώνει πως η γλώσσα εμφανίζει πολλές επιμέρους διαλέκτους, οι οποίες όμως δεν κατονομάζονται εδώ. Το ίδιο ισχύει και για τη γλώσσα Σβαν. Ο τρίτος κλάδος της Καρτβελικής απεικονίζεται στο κέντρο και αναφέρεται στη διαλεκτική ομάδα Ζαν (με ρόμβο). Προφανώς, για λόγους που δεν θα συζητήσουμε εδώ, οι ταξινομητές αποδίδουν διαφορετικό ορισμό στη γλωσσική υποοικογένεια και στη διαλεκτική ομάδα. Παρατηρήστε, τέλος, τα λευκά κυκλάκια που συνοδεύουν τις ετικέτες Λαζ και Μιγκρελικά. Υποδηλώνουν πως αποτελούν διαλεκτικές ποικιλίες των Ζαν.

Ο ΠΙΝΑΚΑΣ 2.1 παραθέτει τις οικογένειες γλωσσών που έχουν αναγνωριστεί κατά Ethnologue. Ο αριθμός δίπλα από το όνομα της γλωσσικής οικογένειας εκφράζει τον αριθμό των μελών της, τις γλώσσες δηλαδή που αυτή περιέχει. Έτσι για παράδειγμα καταγράφονται 31 γλώσσες εντός της οικογένειας Μάγια (Mayan), 55 εντός της οικογένειας Σέπικ (Sepik), αλλά και 1.258 εντός της Αυστρονησιακής (Austronesian). Ορισμένες οικογένειες γλωσσών από την άλλη σημειώνονται με ένα μονάχα μέλος, όπως η Μούρα (Muran). Αξιοσημείωτη είναι η κατηγορία των μεμονωμένων γλωσσών

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.1. Οι γλωσσικές οικογένειες σύμφωνα με το Ethnologue
(<<https://www.ethnologue.com/browse/families>>, πρόσβαση 18.3.2020)

Abkhaz-Adyghe (5)	EasternTrans-Fly (4)	Mascoyan (6)	Sino-Tibetan (457)
Afro-Asiatic (377)	Eskimo-Aleut (11)	Matacoan (7)	Siouan-Catawban (14)
Algic (41)	Eyak-Athabaskan (44)	Maxakalian (2)	Skou (8)
Amto-Musan (2)	Fas (2)	Mayan (31)	Somahai (2)
Andamanese (14)	Guajibooan (5)	Maybrat (2)	South Bougainville (9)
Arafundi (3)	Guaykuruan (4)	Misumalpan (5)	South-Central Papuan (22)
Arai (Left May) (6)	Haida (2)	Miwok-Costanoan (8)	Tacanan (6)
Arauan (5)	Harákmbut (2)	Mixe-Zoquean (17)	Takelman (1)
Australian (380)	Hmong-Mien (39)	Mixed language (24)	Tarascan (2)
Austro-Asiatic (167)	Huavean (4)	Mongol-Langam (3)	Tequistlatecan (2)
Austronesian (1.258)	Indo-European (445)	Mongolic (13)	Tiniguan (1)
Aymaran (3)	Iroquoian (9)	Mosetenan (1)	Tor-Kwerba (23)
Barbacoan (3)	Jabutian (2)	Muran (1)	Torricelli (57)
Bayono-Awbono (2)	Japonic (12)	Muskogean (6)	Totonacan (12)
Border (15)	Jean (16)	Nakh-Daghestanian (29)	Trans-New Guinea (481)
Bororoan(3)	Jicaquean (1)	Nambikwara (6)	Tsimshian (3)
Botocudoan (1)	Jivaroan (4)	Niger-Congo (1542)	Tucanoan (25)
Caddoan (5)	Kamakanan (1)	Nilo-Saharan (207)	Tungusic (11)
Cahuapanan (2)	Karajá (1)	Nimboran (5)	Tupian (76)
Cariban (31)	Kartvelian (5)	North Bougainville (4)	Turkic (41)
Central Solomons (4)	Katukinan (3)	Otomanguean (178)	Tuu (7)
Chapacuran (4)	Kaure (3)	Paezan (6)	Unclassified (51)
Chibchan (20)	Kaweskarán (1)	Palaihnihan (2)	Uralic (38)
Chimakuan (1)	Keresan (2)	Panoan (25)	Uto-Aztecan (61)
Chinookan (2)	Khoe-Kwad i(13)	Pauwasi (5)	Wakashan (6)
Chipaya-Uru (2)	Kiowa-Tanoan (5)	Piawi (2)	West Papuan (23)
Chocoan (7)	Koreanic (2)	Pidgin (16)	Wintuan (3)
Cholonan (2)	Kra-Dai (91)	Pomoan (7)	Witotoan (7)
Chon (2)	Kwomtar i(3)	Puinavean (7)	Yaguan (2)
Chukotko-Kamchatkan (5)	Kx'a (4)	Purian (2)	Yanomaman (5)
Chumashan (6)	Lakes Plain (20)	Quechuan (44)	Yele-West New Britain (3)
Cochimi-Yuman (9)	Language isolate (88)	Ramu-Lower Sepik (32)	Yeniseian (2)
Constructed language (1)	Lencan (1)	Sahaptian (5)	Yokutsan (1)
Coosan (1)	Lower Mamberamo (2)	Salish (26)	Yuat (5)
Creole (92)	Maiduan (4)	Sálian (3)	Yukaghir (2)
Dravidian 86)	Maipurean (55)	Senagi (2)	Yukian (2)
East Bird's Head-Sentani (8)	Mairasi (3)	Sepik (55)	Zamucoan (2)
East Geelvink Bay (12)	Mapudungu (2)	Sign language (144)	Zaparoan (5)
East New Britain (7)			

(language isolate). Πρόκειται για γλώσσες που δεν διαθέτουν άλλους συγγενείς και κατ' ουσίαν αποτελούν οι ίδιες τη δική τους γλωσσική οικογένεια, χωρίς άλλα μέλη.⁸ Χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων γλωσσών αποτελούν τα Βασκικά (Ισπανία, Γαλλία), τα Μπουρουσάσκι (Πακιστάν, Ινδία), τα Τίβι (Αυστραλία) και αρκετές άλλες.

Πώς όμως διαφοροποιούνται οι περιπτώσεις μεμονωμένων γλωσσών από τις περιπτώσεις μονομελών οικογενειών γλωσσών, όπως η Μούρα που αναφέραμε παραπάνω; Εν μέρει ταυτίζονται. Ωστόσο, οι μονομελείς οικογένειες στο Ethnologue αναφέρονται κατά κανόνα σε οικογένειες γλωσσών για τις οποίες έχουμε ενδείξεις ότι κάποτε αποτελούνταν από περισσότερα του ενός μέλη, αλλά αυτή τη στιγμή μόνο ένα μέλος τους επιβιώνει. Για παράδειγμα, η οικογένεια Τζικάκε (Jicaquean) της Ονδούρας περιλάμβανε τις γλώσσες Τολ ή Ανατολική Τζικάκε και Δυτική Τζικάκε. Η δεύτερη έχει πλέον εξαφανιστεί, οπότε συγχρονικά η Τολ μπορεί να αντιμετωπιστεί ως μεμονωμένη γλώσσα, αλλά σε κάποιο βάθος χρόνου αυτό δεν είναι ακριβές, καθώς διέθετε διαπιστωμένους συγγενείς. Αυτό δεν ισχύει για τη Βασκική, για την οποία ούτε τώρα ούτε στο παρελθόν έχει διαπιστωθεί η ύπαρξη συγγενικής της γλώσσας.

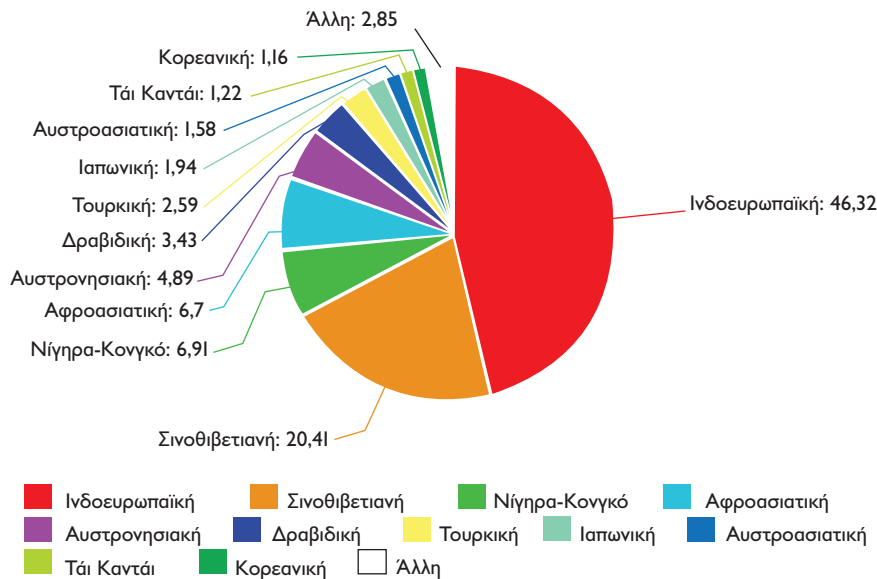
Εκτός από τις ολιγομελείς ή μονομελείς οικογένειες γλωσσών, υπάρχει και ένας αριθμός πολυμελών γλωσσικών οικογενειών, διάσπαρτων ανά την υφήλιο. Οι δέκα μεγαλύτερες εξ αυτών παρουσιάζονται στον ΠΙΝΑΚΑ 2.2.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.2. Οι δέκα μεγαλύτερες γλωσσικές οικογένειες (Velupillai 2012: 23)

Οικογένεια	Αριθμός γλωσσών	Γεωγραφική περιοχή (αδρομερώς)
Νίγηρα-Κονγκό (Niger-Congo)	≈1.540	υποσαχάρια Αφρική
Αυστρονησιακή (Austronesian)	≈1.250	Μαλαισία, νησιά Ειρηνικού, Νέα Ζηλανδία, Μαδαγασκάρη
Διανοεογυινεακή (Trans-New Guinea)	≈480	Παπούα Νέα Γουινέα, Ινδονησία
Σινοθιβετιανή (Sino-Tibetan)	≈450	Θιβέτ, Κίνα, Βιρμανία, Ταϊλάνδη
Ινδοευρωπαϊκή (Indo-European)	≈450	Ευρώπη, Ινδία, Ιράν, Πακιστάν
Αυστραλιανή* (Australian)	≈380	Αυστραλία
Αφροασιατική (Afro-Asiatic)	≈380	Βόρεια και Ανατολική Αφρική, Μέση Ανατολή
Νειλο-Σαχαρική (Nilo-Saharan)	≈200	Κεντρική και Ανατολική Αφρική
Ότο-Μανγκική (Oto-Manguean)	≈180	Μεξικό
Αυστροασιατική (Austroasiatic)	≈170	Βιετνάμ, Λάος, Καμπότζη, Μαλαισία

* Ο όρος εδώ αναφέρεται στις αυτόχθονες γλώσσες της ηπείρου που δεν αποτελούν όμως μια ενιαία γλωσσική οικογένεια. Οι περισσότερες εξ αυτών (σχεδόν 300 τον αριθμό) εντάσσονται στην κυρίαρχη οικογένεια, την Πάμα-Νιούνγκαν, ενώ οι υπόλοιπες 80 ταξινομούνται εντός άλλων μικρότερων γλωσσικών οικογενειών.

8 Αυτή είναι η πρωτοτυπική χρήση του όρου *μεμονωμένη γλώσσα*. Στο §2.4.1 θα αναφέρουμε και μια άλλη χρήση του όρου.

ΣΧΕΔΙΟ 2.3. Ποσοστό ομιλητών και γλωσσικές οικογένειες ανά τον κόσμο σύμφωνα με στατιστικά του Ethnologue.

Και αυτές οι οικογένειες γλωσσών χωρίζονται σε επιμέρους υπο-οικογένειες. Έτσι, για παράδειγμα, στην Αφροασιατική οικογένεια ανήκει η Σημιτική υποοικογένεια με γνωστότερα μέλη την Εβραϊκή και την Αραβική, η Κουσιτική υποοικογένεια (π.χ. Ορόμο, Σομαλική), η Τσαντική υποοικογένεια (π.χ. Χάουζα), η Βερβερική υποοικογένεια (π.χ. Τουαρέγκ) και η Ομοτική υποοικογένεια (π.χ. Ντίμε).

Σημειώνεται ότι οι γλωσσικές οικογένειες με τον μεγαλύτερο αριθμό μελών δεν είναι απαραίτητα και εκείνες με τον μεγαλύτερο αριθμό ομιλητών (βλ. ΣΧΕΔΙΟ 2.3). Έτσι, για παράδειγμα, οι δύο μεγαλύτερες γλωσσικές οικογένειες, δηλ. η Νίγηρα-Κονγκό και η Αυστρονησιακή, μιλιούνται αθροιστικά από το περίπου 12% του παγκόσμιου πληθυσμού, όταν η μακράν μικρότερη Ινδοευρωπαϊκή μιλιέται από το σχεδόν 47% του πληθυσμού. Από την άλλη, μικρές γλωσσικές οικογένειες, όπως η Κορεανική και η Ιαπωνική,⁹ που δεν περιέχονται στον ΠΙΝΑΚΑ 2.2, μιλιούνται συνδυαστικά από το 3% του παγκόσμιου πληθυσμού.

Κλείνουμε την ενότητα αυτή διευκρινίζοντας την καθιερωμένη σύμβαση στη διεθνή τυπολογική βιβλιογραφία όταν γίνεται αναφορά σε κάποια γλώσσα. Τυπικά λοιπόν το όνομα της γλώσσας συνοδεύεται σε παρένθεση από τη γλωσσική οικογένεια στην οποία ανήκει και την (κύρια) γεωγραφική περιοχή ή χώρα στην οποία μιλιέται. Έτσι, για παράδειγμα, θα γράφαμε:

9 Τα Κορεάτικα και τα Ιαπωνικά (τα δεύτερα κυρίως παλαιότερα) θεωρούνται από ορισμένους ερευνητές μεμονωμένες γλώσσες με διάφορες διαλεκτικές ποικιλίες. Το Ethnologue κρίνει τις ποικιλίες αυτές αρκετά διαφορετικές μεταξύ τους, ώστε να μπορούν να θεωρηθούν ξεχωριστές γλώσσες, γι' αυτό και μιλά για Κορεανική και Ιαπωνική γλωσσική οικογένεια.

Γεωργιανή (Καρτβελική: Γεωργία), χωρίς όμως απαραίτητα να συμπεριλάβουμε τη Ρωσία ή την Τουρκία, όπου η γλώσσα μιλιέται σε περιορισμένο βαθμό. Αντίστοιχα, θα γράφαμε: Τίβι (μεμονωμένη: Αυστραλία). Σε κάποιες περιπτώσεις και κυρίως για τις μεγάλες γλωσσικές οικογένειες, μπορεί κανείς να συμπεριλάβει και τη βασική υποοικογένεια. Για παράδειγμα, για την Αφρικανική γλώσσα Νταγκάρε μπορούμε να γράψουμε: Νταγκάρε (Νίγηρα-Κονγκό, Γκουρ: Γκάνα), που σημαίνει ότι πρόκειται για γλώσσα που ανήκει στην υποοικογένεια Γκουρ της Νιγηροκονγκικής οικογένειας και μιλιέται στην Γκάνα της Δυτικής Αφρικής.

Σε τούτο όμως το βιβλίο, και εκτός ελαχίστων περιπτώσεων, η πρακτική αυτή δεν θα εφαρμοστεί. Αντιθέτως, αναφορά θα γίνεται μόνο στο όνομα της γλώσσας. Τρεις λόγοι συνέτειναν σε αυτή την απόφαση. Πιο συγκεκριμένα, η παροχή της πληροφορίας (οικογένεια: χώρα) κάθε φορά: (α) θα στοίχιζε σε έκταση και θα οδηγούσε σε επαναλήψεις, ειδικά σε σχέση με γλώσσες για τις οποίες γίνεται λόγος συχνά, π.χ. Γεωργιανή, (β) θα αποσπούσε ενδεχομένως την προσοχή των αναγνωστών, ειδικά σε περιπτώσεις που χρειάζεται να κατανομαστεί πλήθος γλωσσών στην ίδια παράγραφο, και (γ) θα προκαλούσε τη συμπερίληψη των αντίστοιχων αγγλικών ονομασιών (γλωσσών και οικογενειών) εντός κειμένου. Κάτι τέτοιο όμως θα όξυνε πολλαπλάσια τα προβλήματα που αναφέρθηκαν στα (α) και (β).

Γιατί όμως χρειάζεται η παράθεση της αγγλικής ονομασίας των γλωσσών και των οικογενειών; Πρώτον, πολλές από τις γλώσσες του βιβλίου είναι πρακτικά άγνωστες στο ελληνόφωνο κοινό, γεγονός που σημαίνει ότι η απόδοση της ονομασίας τους στα Ελληνικά συχνά δεν είναι καθιερωμένη ή είναι ολότελα καινοφανής και στηρίζεται στη δική μου διαίσθηση. Αξίζει λοιπόν για διευκρινιστικούς και αντιπαραβολικούς λόγους να παρατίθεται και η αγγλική τους ονομασία που είναι κατά κανόνα καθιερωμένη. Δεύτερον, ο μεγαλύτερος όγκος της διεθνούς γλωσσολογικής βιβλιογραφίας είναι αγγλόφωνος. Επομένως, σε περίπτωση αναζήτησης πρόσθετων πληροφοριών ή μελετών για τις γλώσσες υπό συζήτηση, η γνώση της αγγλικής ονομασίας είναι καίριας σημασίας.

Η εναλλακτική λοιπόν που ακολουθήθηκε και αποφεύγει τις παραπάνω δυσκολίες είναι η δημιουργία του Παραρτήματος: Κατάλογος Γλωσσών. Αυτό εμπεριέχει όλες τις γλώσσες που αναφέρονται στο παρόν βιβλίο, συνοδευόμενες από τη γλωσσική οικογένεια στην οποία ανήκουν, τη γεωγραφική περιοχή όπου μιλιούνται και τους αντίστοιχους αγγλικούς όρους.

2.2.2 ΛΟΙΠΕΣ ΟΜΑΔΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΓΛΩΣΣΩΝ

Επανερχόμενοι στον ΠΙΝΑΚΑ 2.1, παρατηρούμε ακόμα την ύπαρξη πέντε κατηγοριών που δεν εντάσσονται σε καμία από τις προηγούμενες περιπτώσεις. Αυτές είναι οι: (α) πίτζιν (Pidgin) γλώσσες, (β) κρεολικές (Creole) γλώσσες, (γ) ανάμεικτες γλώσσες (mixed languages), (δ) κατασκευασμένες γλώσσες (constructed languages) και (ε) νοηματικές γλώσσες (sign languages). Συνήθως οι γλώσσες αυτές, λόγω των ιδιοσυγκρασιακών τους χαρακτηριστικών, δεν

συμπεριλαμβάνονται ως γλώσσες-μέλη των τυπικών τυπολογικών δειγμάτων, αλλά αποτελούν αντικείμενο ανεξάρτητης εστιασμένης έρευνας.

Ο όρος *γλωσσικές οικογένειες*, όπως αναφέρθηκε και νωρίτερα, γίνεται σχεδόν πάντα κατανοητός στη βιβλιογραφία ως αναφερόμενος στην ομαδοποίηση των γενεαλογικά συγγενών γλωσσών. Ωστόσο, το κριτήριο της γενεαλογικής συγγένειας δεν πληρούται στις πέντε παραπάνω κατηγορίες. Γι' αυτό και, ακριβολογώντας, οι κατηγορίες αυτές δεν αποτελούν γλωσσικές οικογένειες. Παρ' όλα αυτά, μπορούμε να τις αντιληφθούμε ως «οικογένειες» με την έννοια της ομαδοποίησης στη βάση της ύπαρξης κοινών χαρακτηριστικών σε επίπεδο λεξιλογίου και γραμματικής, αλλά και της ιστορίας σχηματισμού τους.

Στο βιβλίο αυτό θα διατηρήσουμε τον όρο *γλωσσική οικογένεια* ως συνηθισμένο με τη γενεαλογική συγγένεια. Για λόγους πληρότητας, ωστόσο, και λόγω της σημασίας τους στη διαμόρφωση της γλωσσολογικής θεωρίας γενικότερα, οι κατηγορίες (α)–(ε) επεξηγούνται εδώ εν συντομία, αλλά λόγω χωρικών περιορισμών δεν θα συζητηθούν εκτενέστερα στο βιβλίο.

Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει τις *πίτζιν* γλώσσες. Αποτελούν ημιτελείς γλώσσες, με απλό λεξιλόγιο και ελλιπή γραμματική δομή, που αναπτύχθηκαν από ομιλητές διαφορετικών γλωσσών ως δεύτερες γλώσσες για να καλύψουν βασικές επικοινωνιακές ανάγκες κυρίως σε συνθήκες εμπορίου. Η Φαναγκάλο, για παράδειγμα, είναι *πίτζιν* γλώσσα βασισμένη στη Ζούλου, ενώ διαθέτει και κάποια στοιχεία από την Αγγλική και την Αφρικάνας. Χρησιμοποιείται για επικοινωνία στη βιομηχανία πολύτιμων λίθων κυρίως στη Νότια Αφρική.

Η κατηγορία των *κρεολικών* γλωσσών περιλαμβάνει γλώσσες που προήλθαν από τις *πίτζιν* γλώσσες με εμπλουτισμό του λεξιλογίου και ανάπτυξη πιο σύνθετων γραμματικών δομών. Σε αντίθεση με τις *πίτζιν*, συνήθως συνιστούν την πρώτη γλώσσα πολλών ομιλητών. Για παράδειγμα, η κρεολική Μπισλάμα αποτελεί μία από τις επίσημες γλώσσες του αρχιπελάγους Βανουάτου στον Ειρηνικό Ωκεανό. Το λεξιλόγιό της είναι κατά βάση αγγλικής προέλευσης, αλλά η γραμματική και η φωνολογία της μοιάζουν με εκείνες άλλων Αυστρονησιακών γλωσσών της Ωκεανίας.

Η τρίτη κατηγορία, των *ανάμεικτων γλωσσών*, εντάσσει περιπτώσεις πλήρων γλωσσών που περιέχουν στοιχεία από δύο γλώσσες, συχνά γενεαλογικά μη συγγενείς. Σε αντίθεση με τις κρεολικές γλώσσες, οι γλώσσες αυτές δεν προκύπτουν από *πίτζιν*, διαθέτουν μάλιστα πλούσια μορφοσυντακτικά και φωνολογικά συστήματα που συνήθως αντανακλούν εκείνα των γλωσσών προέλευσης έπειτα από ανασυνδυασμό, μείξη και μορφοποίηση. Η γνωστότερη περίπτωση πιθανόν είναι η γλώσσα Μιτσίφ, της οποίας το ονομαστικό πεδίο προέρχεται κυρίως από τα Γαλλικά, ενώ το ρηματικό από τη γλώσσα Κρι των αυτόχθονων του Καναδά.

Η επόμενη κατηγορία περιλαμβάνει τις *κατασκευασμένες γλώσσες*, γλώσσες δηλαδή των οποίων το λεξιλόγιο, η φωνολογία και η μορφοσυνταξική είναι εξ αρχής σχεδιασμένες τεχνητά, χωρίς να έχουν προκύψει μέσα από εξελικτικές διαδικασίες. Η πιο γνωστή γλώσσα αυτού του τύπου είναι

η Εσπεράντο —η μόνη που αναγνωρίζεται επίσημα από το Ethnologue—, η οποία μάλιστα διαθέτει και λίγες εκατοντάδες ομιλητών που την έχουν ως μητρική γλώσσα. Ως δεύτερη γλώσσα διαθέτει περίπου 2 εκατομμύρια ομιλητές ανά τον κόσμο. Το λεξιλόγιό της είναι βασισμένο σε ρομανικές και γερμανικές γλώσσες, ενώ η γραμματική της είναι σλαβογενής. Εκτός της Εσπεράντο, διάσημες είναι και αρκετές κατασκευασμένες γλώσσες στον κινηματογράφο και την τηλεόραση, όπως η Κλίνγκον του *Star Trek* ή η Ντοθράκι του *Game of Thrones*. Η πρώτη μάλιστα περιέχει σκόπιμα πλήθος τυπολογικά ασυνήθιστων χαρακτηριστικών, ώστε να ακούγεται και εξωγήινη. Έτσι θα ακούσουμε διαρκώς ανακεκαμμένα (retroflex), σταφυλικά (uvular) ή πλευρικά προστριβόμενα [tʃ] σύμφωνα και θα αναγνωρίσουμε τη σειρά όρων Αντικείμενο–Ρήμα–Υποκείμενο, που, όπως θα δούμε στο §5.1.1, είναι εξαιρετικά σπάνια.

Οι νοηματικές γλώσσες χρησιμοποιούνται για την επικοινωνία μεταξύ κωφών ή με κωφούς από άτομα που ακούνε φυσιολογικά. Δομικοί λίθοι των γλωσσών αυτών είναι οι χειρονομίες, η στάση ή η κίνηση του σώματος και οι εκφράσεις του προσώπου. Συνδυάζοντας τα παραπάνω σχηματίζεται ένα σύστημα λέξεων και γραμματικών κανόνων που μπορούν να εκφράσουν απεριόριστο αριθμό προτάσεων. Πρόκειται για πλήρεις και σύνθετες γλώσσες, ακριβώς όπως και οι ομιλούμενες, διαφέρουν όμως ως προς το κανάλι επικοινωνίας, που είναι τα νεύματα. Το Ethnologue (2018) καταγράφει 142 νοηματικές γλώσσες, κάποιες εκ των οποίων αναγνωρίζονται και επίσημα, όπως η Ελληνική Νοηματική Γλώσσα από το 2000. Σε γενικές γραμμές, οι νοηματικές γλώσσες είναι ανεξάρτητες από τις προφορικές γλώσσες και ακολουθούν τα δικά τους εξελικτικά μονοπάτια. Για παράδειγμα, η Βρετανική Νοηματική Γλώσσα (BSL) και η Αμερικανική Νοηματική Γλώσσα (ASL) είναι εντελώς διαφορετικές και αμοιβαία ακατάληπτες, παρόλο που η Βρετανία και οι ΗΠΑ μοιράζονται την ίδια ομιλούμενη γλώσσα, αν και με διαλεκτικές διαφορές.

2.3 Η ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ

Στην ενότητα §2.2.1 αναφερθήκαμε στην ύπαρξη γενεαλογικά συγγενών γλωσσών και στον τρόπο αναπαράστασης της μεταξύ τους συγγένειας. Πώς όμως φτάνουμε στο συμπέρασμα ότι δύο ή περισσότερες γλώσσες είναι γενεαλογικά συγγενείς; Η διαδικασία που ακολουθείται παραδοσιακά προέρχεται από την ιστορική γλωσσολογία και ονομάζεται συγκριτική μέθοδος (comparative method) (βλ. και Campbell 2013 για αναλυτική περιγραφή και πρόσθετα παραδείγματα).

Το πρώτο βήμα σε αυτή είναι η κατάρτιση ενός καταλόγου με συγγενείς (cognate) λέξεις από τις γλώσσες υπό εξέταση. Οι λέξεις των καταλόγων κατά κανόνα προέρχονται από το βασικό λεξιλόγιο, καθώς κάτι τέτοιο εξασφαλίζει σε μεγάλο βαθμό πως θα πρόκειται για απλές και ευρέως γνωστές λέξεις. Οι περισσότεροι κατάλογοι λέξεων ακολουθούν το πρότυπο

της λίστας του Swadesh (Swadesh list). Πρόκειται για μια λίστα 100 λέξεων που καταρτίστηκε το 1955 από τον Morris Swadesh και περιλαμβάνει τα αριθμητικά «ένα» και «δύο», τις προσωπικές αντωνυμίες «εγώ» και «εσύ», μέρη του σώματος («χέρι», «στόμα», «μύτη»), συχνά ουσιαστικά («άντρας», «γυναίκα», «πουλί», «νερό», «φωτιά», «αστέρι»), διάφορα επίθετα που προσδιορίζουν χρώμα («άσπρος», «κόκκινος») ή κατάσταση («νέος», «αγρύος»), αλλά και κοινά ρήματα όπως «τρώω», «γνωρίζω», «κοιμάμαι», «δίνω», «λέω» κ.ο.κ.

Αν και η παρουσία πολλών όμοιων ή παρόμοιων λέξεων συχνά αποτελεί την πρώτη ένδειξη συγγένειας μεταξύ των γλωσσών (πρβλ. (5) με παραδείγματα από τη Φινο-Ουγγρική οικογένεια), αυτή πιστοποιείται πραγματικά μόνο αν διαπιστωθούν συστηματικές ηχητικές αντιστοιχίες (recurrent correspondences).

- (5) Μερικές συγγενείς λέξεις από Φινοβλατικές και Ουγγρικές γλώσσες (Pereltsvaig 2012: 41-42)

Ουγγρική	Φινλανδική	Εσθονική	Μόρντβιν	
kéz	käsi	käsi	keđ	«χέρι»
víz	vesi	vesi	veđ	«νερό»
vér	veri	veri	veř	«αίμα»
mi	me	meie, me	miń	«εμείς»
ti	te	teie, te	tyń	«εσείς»
ki	kuka	kes	kije	«ποιος»
négy	neljä	neli	nile	«τέσσερα»
szem	silmä	silm	sełme	«μάτι»

ΣΗΜ. Οι λέξεις εδώ αποδίδονται με την τοπική τους, ή στην περίπτωση των Μόρντβιν, με εκλατινισμένη ορθογραφία και όχι στο ΔΦΑ.

Για να καταλάβουμε τη συγκριτική μέθοδο καλύτερα, ας δούμε βήμα-βήμα πώς λειτουργεί στο ακόλουθο παράδειγμα χρησιμοποιώντας συγγενείς λέξεις από πέντε Πολυνησιακές γλώσσες, που εντάσσονται στην ευρύτερη Αυστρονησιακή οικογένεια (6). Το ενδιαφέρον μας εδώ εντοπίζεται στις αντιστοιχίες μεταξύ συμφώνων.

- (6) Κατάλογος με μερικές λέξεις από Πολυνησιακές γλώσσες (Finegan 2011: 425)

	Τογκανικά	Σαμοανικά	Ταϊτιανά	Μαορί	Χαβανέζικα	
α.	ika	iʔa	iʔa	ika	iʔa	«ψάρι»
β.	kai	ʔai	ʔai	kai	ʔai	«τρώω-ΑΠΡΜΦ»
γ.	tapu	tapu	tapu	tapu	kapu	«απαγορευμένο»
δ.	vaka	vaʔa	vaʔa	waka	waʔa	«κανό»
ε.	manu	manu	manu	manu	manu	«πουλί»
στ.	taʔi	taʔi	taʔi	taʔi	kani	«κλαίω-ΑΠΡΜΦ»

Μετά από προσεκτική εξέταση της λίστας, καταγράφουμε τις αντιστοιχίες των συμφώνων και της θέσης που αυτά έχουν εντός της λέξης για κάθε

γλώσσα. Η χρήση του ενωτικού « - » σε σχέση με τον φθόγγο υπό εξέταση προσδιορίζει τη θέση του. Έτσι, όταν γράφουμε *k*- αναφερόμαστε στον φθόγγο *k* σε αρχική θέση, ενώ η σήμανση *-k*- τον τοποθετεί στο μέσο της λέξης. Αντίστοιχα, αν και δεν έχουμε τέτοιο παράδειγμα εδώ, το *-k* δηλώνει τελικό στη λέξη *k*. Για διευκόλυνση του αναγνώστη, η τελευταία στήλη σημειώνει τις λέξεις από τα παραδείγματα στο (6), που τεκμηριώνουν την αντιστοιχία.

(7) Φωνολογικές αντιστοιχίες

	Τογκανικά	Σαμοανικά	Ταϊτιανά	Μαορί	Χαβανέζικα	η αντιστοιχία υποστηρίζεται από
i.	-k-	-ʔ-	-ʔ-	-k-	-ʔ-	: 6α, δ
ii.	k-	ʔ-	ʔ-	k-	ʔ-	: 6β
iii.	t-	t-	t-	t-	k-	: 6γ, στ
iv.	-p-	-p-	-p-	-p-	-p-	: 6γ
v.	v-	v-	v-	w-	w-	: 6δ
vi.	m-	m-	m-	m-	m-	: 6ε
vii.	-n-	-n-	-n-	-n-	-n-	: 6ε
viii.	-ŋ-	-ŋ-	-ʔ-	-ŋ-	-n-	: 6στ

Με βάση τα παραπάνω παραδείγματα, ένα συμπέρασμα είναι προφανές: όλες οι γλώσσες διαθέτουν τους φθόγγους /p/ και /m/, όπως καταδεικνύουν οι αντιστοιχίες (iv) και (vi), αντίστοιχα. Θεωρώντας ότι το δείγμα μας είναι ικανοποιητικό, μπορούμε λοιπόν να καταλήξουμε με σχετική ασφάλεια ότι και η γλώσσα-πρόγονος των παραπάνω γλωσσών, δηλ. η πρωτο-Πολυνησιακή, θα περιείχε και τους φθόγγους αυτούς στις αντίστοιχες θέσεις (8). Για να υποδηλώσουμε ότι οι φθόγγοι αυτοί είναι προϊόν ανασύνθεσης βάσει θεωρητικής υπόθεσης, χρησιμοποιούμε τον αστερίσκο πριν από τον ανασυντεθειμένο φθόγγο ή τύπο.¹⁰

(8) Ανασύνθεση πρωτο-Πολυνησιακών συμφώνων I

	Τογκανικά	Σαμοανικά	Ταϊτιανά	Μαορί	Χαβανέζικα	πρωτο-Πολυνησιακή
iv.	-p-	-p-	-p-	-p-	-p-	*-p-
vi.	m-	m-	m-	m-	m-	*m-

Οι αντιστοιχίες (7i–iii) είναι πιο σύνθετες. Οι δύο πρώτες φανερώνουν ότι, όπου τα Τογκανικά και τα Μαορί εμφανίζουν τον φθόγγο /k/, οι άλλες τρεις γλώσσες εμφανίζουν το γλωττιδικό κλειστό /ʔ/. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι το /k/ απουσιάζει ολότελα. Η αντιστοιχία (iii) καταδεικνύει ότι τα Χαβανέζικα διαθέτουν *k*-, μόνο που αυτό αντιστοιχεί στο *t*- των άλλων γλωσσών. Σε τέσσερις περιπτώσεις λοιπόν βλέπουμε *t*- και μόνο σε μία *k*-, γεγονός που είναι περισσότερο συμβατό με την ιδέα ότι αρχικά η πρωτο-Πολυνησιακή θα διέθετε **t*-, το οποίο όλες οι μεταγενέστερες γλώσσες διατήρησαν, εκτός

¹⁰ Η χρήση του αστερίσκου με αυτή την έννοια εντάσσεται στην παράδοση της ιστορικής γλωσσολογίας. Στη συγχρονική γλωσσολογία, το ίδιο σημείο δηλώνει την αντιγραμματοκότητα ενός τύπου.